

NY DOKTORAVHANDLING

Christian Hervik Bull. 2014. *The Tradition of Hermes: The Egyptian Priestly Figure as a Teacher of Hellenized Wisdom*. Universitetet i Bergen.

OMTALT AV JØRGEN PODEMANN SØRENSEN

Afhandlingens emne er den hermetiske tradition i oldtiden, helt overvejende de såkaldte filosofiske hermetica, dvs. *Corpus Hermeticum*, den latinske *Asclepius*, hvoraf dele også foreligger på græsk og koptisk, de udtog af hermetiske skrifter som er overleveret af *Johannes Stobaeus*, de såkaldte *Definitioner*, der foreligger på armensk og delvis på græsk og endelig den koptiske traktat *Otteheden åbenbarer Niheden* fra Nag Hammadi-fundet. En vigtig rolle blandt afhandlingens kilder spiller også de græske magiske papyri fra Ægypten; de kan bruges som illustrationer af den rituelle praksis, man må forestille sig hos oldtidens hermetikere.

I mange år ansås de hermetiske tekster i det store og hele for et produkt af platonisk og stoisk filosofi, serveret i en ægyptiserende pseudoepigrafisk ramme. Der var ægyptologer, der argumenterede for at der også var vigtige eller ligefrem bærende ægyptiske elementer i denne litteratur, men de fik ikke stor opmærksomhed. I 1986 lykkedes det imidlertid Garth Fowden i en bredt anlagt historisk undersøgelse af teksternes ægyptiske kontekst at slå fast, at hermetismen er en ægyptisk tradition. Han foreslog endda, at der blandt forfatterne til de hermetiske tekster meget nærliggende kunne være ægyptiske præster. I 1998 viste David Frankfurter i endnu en bred historisk undersøgelse (*Religion in Roman Egypt*), hvordan en ægyptisk infrastruktur kunne overleve i en hellenistisk og sidenhen en kristen udformning, og han argumenterede for at ægyptiske præster overlevede den traditionelle tempelkults forfald og ophør ved at blive 'hellige mænd'. Begge disse brede undersøgelser

er vældig relevante for forståelsen af den hermetiske tradition, men ingen af dem giver sig af med nøjere tolkning af hermetiske tekster. Det er her, Christian Bulls afhandling sætter ind og giver perspektivet substans med detaljerede studier af den hermetiske litteratur såvel på dens hellenistiske som på dens ægyptiske baggrund.

Indledningen skitserer kort den hermetiske forsknings historie og nuværende standpunkt med særligt henblik på de tre hovedspørgsmål, som denne afhandling rejser: Hermetismens ægyptiske baggrund og selvforståelse, den såkaldte hermetiske vej og den kontekst, hvori hermetismen opstod. De to følgende kapitler behandler den mytologiske ramme, hvori de hermetiske tekster indskrives sig. En særlig rolle spiller her selve figuren Hermes Trismegistos. Det er velkendt, at Hermes i denne sammenhæng simpelthen er den græske 'oversættelse' af den ægyptiske gud Thoth, og det påpeges at også Thoth i ægyptisk tradition kunne kaldes 'den tre gange største.' Der gennemføres en meget overbevisende argumentation for at den mytologiske ramme er tæt forbundet med ægyptisk kongeideologi. Ud over *Kore Kosmou*, det længste af Stobaeus' udtog og den mest mytologiske af alle hermetiske tekster, inddrages også de tre følgende korte udtog (SH 24-26), som man hidtil har været mindre opmærksom på. De handler om 'kongelige sjæle' og forbinder altså eksplicit hermetismen med kongeideologi, og dette motiv kan tilmed spores både i sene ægyptiske og i græske og latinske kilder. Disse vigtige og nye resultater peger også frem mod afhandlingens sidste del, der argumenterer for at hermetismens oprindelige miljø må have været ægyptiske præstelige kredse med et engagement i landets traditionelle sakrale kongedømme.

Men hermetismen er under alle omstændigheder mere end national og religiøs nostalgi. Den er også en vej. Især forskere som Jean-Pierre Mahé og Garth Fowden har betonet, at de hermetiske tekster afspejler en fremadskridende religiøs uddannelse. Det skulle forklare at teksterne ikke står som forpligtende formuleringer af én bestemt lære, endog således at nogle af dem formulerer et dualistisk verdenssyn, mens andre hævder en monisme. De så begge de dualistiske traktater som de mest avancerede og de monistiske som de mest elementære. I 2003 påpegede

Tage Petersen, at det snarere måtte være omvendt: dualistiske formuleringer ligger nærmere den oplevelse af den menneskelige situation, som kan motivere mennesker religiøst, og monistiske formuleringer ligger nærmere den enhed med det guddommelige, som er et religiøst mål i hermetismen. Anna Van den Kerchove forstår i *La Voie d'Hermès* (2012) den hermetiske vej bredt som en frelsesvej, men også hun er på det rene med at der var en hermetisk uddannelse. Ingen af disse forskere etablerer en rangfølge mellem de hermetiske traktater i en uddannelsesmæssig progression, men dette er netop hvad Chr. Bull forsøger; han tilslutter sig Tage Petersens synspunkt, men argumenterer for at det er muligt at indordne en række af traktaterne i et af 4 uddannelsesniveauer:

- (1) At kende sig selv (CH I og IV)
- (2) At blive fremmed for verden (CH II, VI, X; SH II A-B, VI, XI)
- (3) Genfødsel (CH XIII)
- (4) Opstigning til himmelen (NHC VI, 52–63)

I princippet taler meget for en sådan indordning, for flere traktater henviser til andre som forudsætninger, og enkelte karakteriserer sig selv som avancerede. Under alle omstændigheder er det fortjenstfuldt, at forsøget gøres, og argumentationen for de to første stadier forekommer overbevisende. Der er næppe heller tvivl om at traktat XIII og Nag Hammadi-teksten *Om den ottende og den niende*, som repræsenterer de to sidste uddannelsesstrin, begge mere tydeligt end andre hermetiske tekster parafraserer et gennembrud eller en kulmination. CH XIII blev allerede af R. Reitzenstein karakteriseret som 'Lesemysterium', dvs. en art mysterieindvielse, som en læser kunne gennemleve i sin fantasi og dermed udføre på sig selv. Chr. Bull ser teksten som afspejlende et ritual, som den hermetiske kandidat gennemgik på et bestemt stadium af sin religiøse karriere, og han påviser også i teksten konturerne af en overgangsrite med udskillelsesfase, liminal fase og aggregationsfase. Anvendeligheden af van Genneps analytiske skema beviser naturligvis ikke, at der faktisk udførtes et sådant ritual, men giver dog i det mindste muligheden en vis substans. Det gør også en meget udførlig argumen-

tation ud fra andre kilder, men det bedste argument ville egentlig have været Nag Hammadi-teksten *Om den ottende og den niende*. Allerede Jean-Pierre Mahé betonedes denne teksts strukturelle lighed med CH XIII. Begge tekster forbinder en filosofisk dialog med en hymne, der i teksten fremstår som et udtryk for et åndeligt gennembrud, og overgangsrite-strukturen ville med lige så stor ret kunne fremanalyseres af Nag Hammadi-teksten. Ved at lægge hovedvægten på disse ligheder ville man altså stå med stærke argumenter for at de to tekster afspejler et karakteristisk hermetisk ritual.

Chr. Bull vælger imidlertid at betone en forskel mellem de to tekster og afstår dermed fra den styrkelse af argumentationen, der ville ligge i at påpege, at to tekster, overleveret uafhængigt af hinanden, afspejler væsentlig det samme rituelle mønster. Forskellen *kan* være vigtig, men den består hovedsagelig i at traktat XIII tyder det åndelige gennembrud som fødsel på ny, mens Nag Hammadi-teksten tyder det som opstigning til himmelen. Selvom forskellen således ligger på den sakramentale udtydnings plan og ikke nødvendigvis indebærer en forskel på det rene praksis-plan, er det værdifuldt, at også muligheden for at Nag Hammadi-teksten repræsenterer et højere niveau argumenteres igennem.

Endnu mere værdifuld er den konsekvente praksis-orientering, der kendetegner denne afhandling. Tidligere var inddelingen i filosofiske og tekniske hermetica medvirkende til at opretholde en anakronistisk fordom, der satte skarpt skel mellem filosofisk-religiøs tænkning på den ene side og trylleformler og divination på den anden side. Bull demonstrerer overbevisende, at de i senantikken kunne være tæt forbundne, og at det netop er tilfældet inden for den hermetiske tradition. Allerede Fowden viste i glimt en vis sammenhæng mellem de filosofiske hermetica og de græske og demotiske magiske papyri, men Bull viser i detaljer, hvordan allerede traditionelle ægyptiske præster gav sig af med divination og såkaldt magi, og hvordan vi i de græske og demotiske magiske papyri finder disse traditionelle praksisformer side om side med opskrifter og formler, der skal fremkalde en vision. Her finder vi også tekster som den berømte «Mithras-liturgi», en slags indvielses-tekst, der også omfatter syner, som initianden tænkes at opleve og hånd-

tere med ritualformler og anråbelser. Teksten har næppe, som man engang troede, noget med Mithrasdyrkelsen at gøre, men den er netop et eksempel på en indvielse, der har betydelige ligheder med det hermetiske genfødelsesritual, der afspejles i traktat XIII, og det muligvis mere avancerede ritual, der afspejles i den koptiske traktat *Otteheden åbenbarer Niheden*. Vi kan således bruge «Mithras-liturgien» og beslægtede tekster fra de græske og demotiske magiske papyri til at forestille os hermetisk rituel praksis.

Her må man imidlertid undre sig over, at Chr. Bull ikke går videre. Den fremragende analyse af Traktat XIII, den koptiske traktat og «Mithrasliturgien» anskuer dem simpelthen som vidnesbyrd om ritualer eller nærmere karakteriseret rituelle indvielser. Men derudover er det jo karakteristisk for dem at initianden ledes igennem visioner og i hver fald i de to hermetiske tekster til et åndeligt gennembrud. Ritualerne har altså en stærk mental dimension; den skjules ikke i redegørelsen for teksternes indhold, men den kommenteres heller ikke nøjere. Det er, tror jeg, helt rigtigt at tale om ritualer, for teksterne gengiver tydeligvis sakramentale udtydninger af en praksis. Men i hver fald i de to hermetiske tekster er denne praksis tydeligvis af meditativ art: initianden ser, oplever og bryder igennem til den frelsende *gnosis*. De ritualer, som teksterne afspejler, kan meget vel have været initiationer til stadier på den hermetiske vej. Men de er også guidede eller superviserede meditationer, der tænkes at lede til *gnosis*. Det havde været væsentligt at inddrage både i diskussionen af teksterne som afspejlende en praksis og i sammenligningen med Mithrasliturgien og andre tekster i de græske og demotiske magiske papyri.

Med inddragelsen af disse papyri som sene udløbere af ægyptisk rituel og præstelig tradition er vejen beredt for afhandlingens sidste del, der argumenterer for at hermetismen opstod og trivedes i ægyptiske præstelige cirkler. I det romerske Ægypten ophørte den traditionelle tempelkult gradvis, og præsteskabet søgte nye veje til opretholdelse af en vis religiøs og økonomisk status. Et stærkt indtryk af præstestandens selvforståelse får man i den idealiserede skildring hos Chairemon, der selv var ægyptisk præst, men gjorde karriere som stoisk filosof og blev

lærer for kejser Nero. Han skildrer et liv i afsondrethed og åndelig fordybelse, og Chr. Bull viser, at det har væsentlige paralleller i den hermetiske traktat *Asclepius*. Netop denne traktat er også et af de mest ægyptisk prægede af de hermetiske skrifter, og den har ligefrem et langt afsnit, der forudsiger den ægyptiske religions triste skæbne under romerherredømmet. Man kalder det *Asclepius-apokalypsen*, og det skildrer i meget engagerede vendinger, hvordan Ægypten, som engang var hele verdens tempel, skal blive ødelagt, og det skal se ud som om ægypternes fromhed og gudsyndelse har været forgæves; kun fablerne skal blive tilbage. Her profeterer skriftet helt tydeligt om sin egen samtid, og det afspejler et engagement, som meget nærliggende kunne være præsteskabets. Et ægyptisk præsteskab i opbrud, påvirket af tidens internationale religiøse og filosofiske strømninger, men også nostalgisk optaget af sin egen etniske og religiøse identitet, er, som denne afhandling ender med at foreslå, en meget sandsynlig kontekst for hermetismens opkomst.

I en kort anmeldelse som denne er det ikke muligt at formidle et indtryk af den usædvanlig grundige, detaljerede og konkrete argumentation, der fra først til sidst er karakteristisk for denne afhandling. Hvad der hos andre forfattere ofte står som løse hypoteser og interessante forslag, det undersøger Chr. Bull ud fra sit usædvanlig omfattende og detaljerede kendskab til kilderne og i stadig dialog med faglitteraturen på området. Det har medført, at når vi nu taler om den hermetiske tradition, så ved vi, på et meget mere empiri-nært niveau end tidligere, hvad vi taler om. Det har også ført til vigtige nye indsigter, ikke mindst i hermetismens ægyptiske baggrund, og anvist en vej til bedre forståelse af hermetisk rituel praksis ved studier af initiationslignende tekster i de græske og demotiske magiske papyri.